

## ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЖІНОЧОГО БЕЗРУКАВНОГО ВБРАННЯ В ЕТНОКОНТАКТНІЙ ЗОНІ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ

*У статті подається аналіз конструктивних та декоративних особливостей жіночих безрукавок українського населення Поліського пограниччя.*

*Ключові слова: етнічний простір, традиційний одяг, пограниччя, жіноча безрукавка.*

Ідея дослідження й популяризації культурної спадщини активно почала розроблятися й впроваджуватися в рамках проекту побудови нової Європи тільки напередодні ХХІ ст. Цьому сприяло виникнення незалежних держав у Південно-Східній і Центрально-Східній Європі. Складні взаємодії, що проходили в контактних зонах між сусідніми народами і локальними етнічними групами, впливали на головні визначники етносу – національну самосвідомість, мову, традиційно-побутову культуру.

Запропоноване дослідження визначене специфікою міжетнічних співвідношень і взаємодій українців і білорусів у сфері формування культури народного одягу. На стику суміжних районів національних територій двох східнослов'янських народів, розділених державним кордоном, важко провести лінію етнічних границь. Крім цього, контактна зона умовно окреслена єдиним географічним ареалом – Поліссям, у процесі освоєння якого склалося дисперсне розселення сусідніх народів.

Загально визнано, що пам'ятки матеріальної культури репрезентують не просто зріз народної культури, синхронний створенню предмета, а сплав елементів попередніх стадій розвитку даної культури, даючи не тільки "миттєву", але й "історичну" інформацію про хід розвитку суспільства. Для з'ясування запропонованої проблеми взято одну із головних категорій матеріальної культури – традиційний одяг, семантика й функціональність якого жорстко закріплені традицією. Як і колись, він залишається яскравим, візуально сприйнятливим індикатором національної культури у порубіжному просторі Поліського регіону.

Наприкінці ХІХ ст. українське селянство вже безболісно й охоче приймало модні елементи в конструюванні та оздобленні вбрання. Це явище особливо помітно у тих місцевостях, де активно відбувався промисловий розвиток і міграційні процеси. У післяреформеній Росії це сприяло не тільки зростанню товарного обміну усередині Поліського регіону, але й посилювало економічні зв'язки з іншими областями. На місцеві ринки потрапляли товари, виготовлені не лише в Російській імперії, але й у країнах Західної Європи. Мануфактурні вироби реалізувалися через мережу оптових складів і магазинів. Уже на початку ХХ ст. вони стали відносно доступними не тільки для міщан, але й для сільського споживача, що прискорювало процес зміни асортименту традиційних компонентів костюма. Сільське населення почало користуватися послугами кравців з навичками, необхідними для виготовлення одягу з нових матеріалів. Насамперед модні фасони приймалися серед молоді заможних родин, яка могла собі дозволити придбання мануфактурних текстильних виробів. Зразком був одяг середнього стану населення прилеглих міст. Костюм міщан – це свого роду еталон, на який орієнтувалися селяни даної культурної провінції. Разом з проникненням в народний одяг нових матеріалів починає змінюватися і його загальний вигляд чи характер. Одяг стає строкатим і складнішим, збагачуються його нові елементи. Після Першої світової війни народний одяг дуже швидко приймає елементи, схожі на ті, які носили в місті. Проте з міського одягу селяни переймали лише ті частини, що відповідали стилю його життя та роботи.

Населення українських міст Полісся (переважно – українці) мало у своєму середовищі й інші нечисленні етнічні групи (білорусів, поляків, євреїв, росіян, німців, чехів), які увійшли до нього на різних етапах розвитку міст. Безумовно, що окремі види одягу у цілому жителів краю формувалися із запозиченням іноетнічних компонентів, особливо у приміській зоні.

Відносно новим вбранням у святковому одязі жінок Полісся (як з білоруського, так і з українського боку) на рубежі XIX – XX ст.ст. була безрукавка. Про генезис безрукавок у європейській етнографічній літературі існує кілька думок. Більшість істориків, що вивчали розвиток одягу середньовіччя, стверджують, що безрукавка з'явилася у XV ст. у результаті відокремлення верхньої частини сукні від нижньої<sup>1</sup>. Переконливіші припущення А.Хейкеля, який вважав, що безрукавка (ліф) виникла з лямок і пояса, що підтримують спідницю<sup>2</sup>. Російський дослідник Б.Куфтин відзначав, що комплекс зі спідниці й ліфа, що установився в західноєвропейських країнах з XV ст., далі розповсюдився на східне узбережжя Балтійського моря й у Польщу<sup>3</sup>. У Литві безрукавка згадується вже в XVII ст. як одяг пруських литовок<sup>4</sup>. У Литву й Білорусію безрукавки, найвірогідніше, потрапили через Польщу<sup>5</sup>. Достеменно не з'ясовано, яким чином жіноча безрукавка з'явилася у вбранні українців Полісся: або під впливом культури одягу інших народів, або – міської моди. В дослідженнях, присвячених українському народному одягу це питання висвітлено ще не достатньо<sup>6</sup>. Однак всі дослідники вказують на пізнє походження такого виду вбрання.

На початку XX ст. безрукавка з фабричної тканини була важливою складовою частиною народного жіночого святкового одягу. Можемо припустити, що особливості крою та оздоблення безрукавок, як сформованого компоненту традиційного вбрання, виражали творчість та естетичні смаки двох поколінь поліщуків. Музеї України мають у своєму розпорядженні безрукавки, здебільшого датовані кінцем XIX ст. У цей період їх носили молоді жінки й дівчата. Подекуди й жінки похилого віку надягали короткі "нагрудники" з полотна як нижню білизну. На Поліссі серед українців і білорусів поширені були наступні назви безрукавок: українські – "керсетка", "камізелка", "горсет", "кабат", "кітлик", "станік", "нагруднічок", "жилеточка", "шнуровиця"; білоруські – "гарсет", "кітлік", "шнурівка", "кабат", "лейбик", "станік". Подібні назви безрукавок існували в прикордонних районах Польщі й Литви: польські – "stanik", "sznurowka", "gorset"; литовські – liemene, kiklikas, sniurelka veste<sup>7</sup>. Незважаючи на тривале спільне проживання із чеськими й німецькими колоністами українці й білоруси не прийняли їхніх назв безрукавного одягу: чеські – zivotek, zivotik; німецькі – Leiber, Leibli, Mieder<sup>8</sup>. Тобто, можна припустити, що така ноша з'явилася до переселення колоністів на Полісся<sup>9</sup>.

Зафіксований усюди в регіоні термін "кабат" прийшов в українську і білоруську мови з турецько-перської культури ("каба" – каптан)<sup>10</sup>. На відміну від інших слов'янських народів, де кабатом називають верхній одяг з рукавами, у Білорусії й в Україні так називають безрукавки, або нагрудний одяг з рукавами<sup>11</sup>. Спорадично існуючі в різних фонетичних варіантах назви "станік", "нагруднік", "горсет" і "шнурівка" легко тлумачаться, оскільки ілюструють характерну рису цього одягу – прикривати верхню частину тіла – груди. Досить рідкісний термін "кітлик", достовірніше всього, потрапив до поліщуків від єврейського населення. Різні назви безрукавок не пов'язані з певним типом крою чи з характером прикрас або з якістю тканини. Наприклад, "кабатами" називали й короткі безрукавки з "бріжками" (Олевський р-н, Житомирська обл.), і подовжені – з "фалдами" (Чорнобильський р-н, Київська обл.). У той же час однакові за кроєм або іншими ознаками вироби в різних місцевостях називали по-іншому.

На початку XX ст. серед українців Західного Полісся виділяються два відособлених ареали побутування жіночих безрукавок: Волинсько-Рівненсько-Житомирський та Київський. Для першого типовими були приталені короткі безрукавки, для другого – приталені й подовжені до стегон вироби. Виявлений матеріал свідчить, що вже на початку XX ст. безрукавки здебільшого шили місцеві кравці на швейних машинках винятково з вовняних і бавовняних тканин фабричного виробництва чорного й темних відтінків синього, зеленого кольорів. Хоча в окремих селах, наприклад, Олевського району Житомирської області в 1950-х рр. носили "кабатыки" з червоного або квітчастого сатину. Найпоширенішими бавовняними тканинами були сатин, пліс і плюш. Готові вироби для щільності обов'язково підшивали ситцевою або лляною підкладкою.

Основну типологічну особливість безрукавного одягу визначає довжина, крій ліфа й

оформлення стегової частини виробу. Облягаюча фігуру коротка до талії безрукавка ("камізелька", "горсетик", "станік з бріжками") зближувала вбрання поліщучок з одягом польок і литовок. Подовжена приталена безрукавка – "кабат", "кірсетка" – з тонкого фабричного сукна була наближена до одягу Середнього Подніпров'я.

Функціональне призначення безрукавок впливало на вирішення їхнього крою та декору. Використання безрукавок у жіночому вбранні передбачало підкреслення силуету фігури, що досягалося завдяки корсету з твердим каркасом на шнурівці. У народній традиції безрукавки з хутра або сукна одягали для утеплення. Жіноча безрукавка, що з'явилася в українському одязі в XIX ст., синтезувала ці функції. Опис усіх варіантів жіночих безрукавок Полісся – завдання, непосильне для автора невеликого повідомлення. Ми обмежимося спробою виділити характерні риси безрукавок Олевського району Житомирської області, де нам удалося зібрати власний польовий матеріал у 1998 році під час експедиції.

На Житомирщині в першій половині XX ст. безрукавки носили не всюди. Власне в Олевському районі вони були досить розповсюдженими і побутовали під назвами "кабат", "камізелька", "горсет", "нагрудник", "жилеточка". Особливо модними безрукавки були в першій половині XX ст. серед молодих жінок. Властиво, тоді розвилися місцеві варіанти їхнього крою та оздоблення. Одночасно існували короткі, до талії й трохи нижче талії, вироби. Короткі "горсети", "камізельки" ледь прикривали верхній край спідниці (с. Жовтневе). Довгі "кабати" своїм нижнім краєм закривали верхню частину спідниці до 17 см (с. Сущани).

У першому варіанті ліф мав приталений силует. Для цього на спинці робили дві-три виточки: центральну й дві бічні. Перед складався з одnobортних полотнищ (без нагрудних виточок) на застібці на дрібні 'удзички, гачки, шнурівку тасьмою через металеві або прорізні петлі. На талії пришивали баску до 6 см шириною, зібрану в густі "бріжки" або покладену в складки ("залами"). Виріз горловини, як правило, не глибокий, мисиком або овальний, через який видно комірець і частина вишитої сорочки. Прикрашали безрукавки кольоровими стрічками ("ленти"), нашитими уздовж спереду на ліф, а також прямими, хвилястими або зубчастими смужками різнобарвної тканини. Звичайно яскраві кольори декору контрастно виділялися на тканинах темних відтінків. Іноді для прикраси використовували 'удзики, які нашивали паралельними рядами уздовж застібки. Носили безрукавки молоді жінки поверх вишитих сорочок з тонкого бавовняного перкалю. Жінки частіше підбирали тканину на безрукавку в тон спідниці, створюючи ансамбль.

До другого варіанту відносяться подовжені до стегон безрукавки. На відміну від тісно облягаючих фігуру коротких "камізельок", подовжені "кабати" мали досить вільний фасон. Іноді на талії позаду пришивали баску, укладену в складки ("фалди"). Передні поли мали двобортну застібку на 'удзики й дрібний виріз горловини ("під шию"), накладні кишеньки або планки, що імітували їх. Для декору, як і в першому випадку, використовували кольорові стрічки або смужки тканини, застрочували складки. Цьому крою безрукавок віддають перевагу жінки похилого віку й донині в ряді сіл Олевщини (Юрове, Жубровичі, Кишин, Андріївка).

Важливо зазначити, що всі виявлені зразки безрукавок відзначаються мистецьким кравецьким виконанням. За словами інформаторів, швачками були односельчанки, зокрема в селах Копище, Хочино, Озеряни, Жовтневе, Журжевичі, Замисловичі, Сущани.

Територія Олевщини на півночі межує із Лельчицьким районом Гомельської області Білорусії. Традиційний одяг цього району білоруськими дослідниками віднесений до турово-мозирського типу<sup>12</sup>. Наприкінці XIX – середині XX ст. у святковому вбранні сільських жінок Лельчицького району обов'язковим компонентом була безрукавка ("гарсет") з фабричної, в основному, бавовняної тканини. Порівняння "українського" і "білоруського" безрукавного одягу двох сусідніх районів показує, що білоруські жінки віддавали перевагу коротким виробам. За стилістичними особливостями такий одяг був схожий на олевські безрукавки першого варіанту, але зі значно більшим вирізом горловини (с. Тонеж Лельчицького району Гомельської області). Аналогічний одяг можна зустріти у деяких районах Польщі й Чехії.

Ми виділили два варіанти жіночих безрукавок, що існували в Олевському районі Житомирської області в першій половині XX ст. Поки що відсутній матеріал, що свідчив би про місцеве походження цього компонента народного вбрання. Зокрема давнього традиційного одягу з полотна й сукна з аналогічним кроєм і назвами місцевого походження. Однак з погляду

історії культури присутність "чужого" елемента у будь-якому етнічному середовищі необхідно трактувати як умови культурної взаємодії в порубіжному просторі Поліського регіону. Складність і неоднозначність процесів культурної трансформації в цьому регіоні вимагає нових дослідницьких підходів, одним із яких є вивчення прикордоння як простору особливої політичної, економічної й культурної взаємодії.

Ареальний аспект дослідження народного одягу в контексті культурних контактів всіх етнічних груп, що проживали в історичний період на Поліссі, дозволить не тільки систематизацію значного за обсягом матеріалу, але також вивчення закономірностей просторового співвідношення окремих видів традиційного одягу в етнокультурному Прикордонні. Зафіксований етнографічний польовий матеріал займе вагоме місце серед інших першоджерел при подальшому дослідженні даної теми.

*Назви жіночих безрукавок в Олевському р-ні Житомирської обл.*

Назва села	Назва безрукавки
Юрове	Нагрудник
Корощино	Нагрудничок
Жубровичі	Нагрудник з хлястиком
Озеряни	Нагрудкі, горсет
Зубковичі	Нагрудник
Замисловичі	Горсет
Рудня Озерянська	Горсет
Кишин	Нагрудник, жилетка
Жовтневе (Голиші)	Камізелька
Обище	Кабат
Сутани	Кабат
Андріївка	Кабат
Копище	Кабат
Хотино	Кабат
Журжевичі	Кабат

<sup>1</sup> Malewska Z. Gorset w ludowym stroju polskim // Prace i materiaiy etnograficzne. – Т. 18. – Cz. 1. – Wrociaw, 1961. – Tabl. 8. – S. 361.

<sup>2</sup> Heikel A. O. Die Volkstrachten in der Ostseeprovinzen und in Setukesien. – 1. Th. – Helsingfors, 1909. – S. 14.

<sup>3</sup> Куфтин Б.А. Материальная культура русской мещеры. – М., 1926. – С. 47.

<sup>4</sup> Див: Brand J.A. Reisen durch die Marck Brandenburg, Preussen, Churland, Liefland, Plesscovien, Gross-Naugardien, Tweerien und Moscowien. – Wesel, 1702. – S. 115; Lepner T. Der Preuschen Littauer. – Danzig, 1744. – S. 67.

<sup>5</sup> Малчанова Л.А., Курылович Г.М., Бялявіна В. М. и др. Беларуское народное адзенне. – Минск, 1975. – С. 22.

<sup>6</sup> Див: Матейко К.І. Український народний одяг. – К., 1977. – С. 148; Молчанова Л.А., Стельмашук Г.Г. Одежда // Полесье. Материальная культура. – К., 1988. – С. 341, 352; Николаева Т.А. Украинская народная одежда (Среднее Поднепровье). – К., 1988. – С. 77 – 79; Білан М.С., Стельмашук Г.Г. Український стрій. – Львів, 2000.

<sup>7</sup> Див: Матейко К. Український народний одяг. Етнографічний словник. – К., 1996; Никончук М., Никончук О. та ін. Назви одягу та взуття Правобережного Полісся. – Житомир, 1998; Bernotienė Lietuvių liaudies moterų drabužiai XVIII a. pab. – XX a. pr. – Vilnius, 1974; Малчанова Л.А., Курылович Г.М., Бялявіна В.М. и др. Вказ. праця.

<sup>8</sup> Kovačević Sota. judovэ odev v hornom Liptove. – Bratislava, 1955. – S. 73.

<sup>9</sup> Bazieliuch B. Stroje ludowe narodyw europejskich. Cz. 3. – Wrocław, 1988. – S. 165 – 200.

<sup>10</sup> Див.: Матейко К. Український народний одяг. Етнографічний словник. – К., 1996; Булгакова-Ситник Л. Традиційний жіночий одяг першої половини ХХ ст. // Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. – Вип. 2. Овруччина. 1995. – Львів, 1999. – С. 172; Булгакова-Ситник Л. Тенденції до змін у традиційному жіночому одязі Полісся у першій чверті ХХ ст. // Полісся України. – Матеріали історико-етнографічного дослідження. – Вип. 3. У межиріччі Ужа і Тетерева. 1995. – Львів, 2003. – С. 206; Гатальська Н.Г. Поетика Волинського вбрання. – 2004; Никончук М., Никончук О. та ін. Вказ. праця.

<sup>11</sup> Молчанова Л.А. Одежда. Головные уборы. Обувь // Материальная культура белорусов. – Минск, 1968.

<sup>12</sup> Раманюк М. Беларускае народнае адзенне. – Мінск, 1981; Малчанова Л. А., Курыловіч Г. М., Бялявіна В. М. и др. Вказ. праця.

*В статье дается анализ конструктивных и декоративных особенностей женских безрукавок украинского населения Полесского пограничья.*

*Ключевые слова: этническое пространство, пограничье, традиционная одежда, женская безрукавка.*

*Analysis of constructive and decorative peculiarities of women's sleeveless dress of population of Polissian borderland is made in the article.*

*Key words: ethnical space, traditional clothes, women's sleeveless clothing, shape, decoration.*